

15. Торчинов Е.А. Пути философии востока и запада: познание запредельного / Е.А. Торчинов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psylib.ukrweb.net/books/torch02/txt02.htm>.

16. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Українська енциклопедія, 1998 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyclop.com.ua/content/view/330/43/>.

17. Paul Myers «What is a (political) mandate? A personal view» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pmyers.pcug.org.au/General/What_Is_A_Mandate.htm#Mandate.

САВЕНКО В. В.,

кандидат історичних наук, доцент
(Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка)

УДК 340.12

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОГО ПОЗИТИВІЗМУ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

У статті проведено компаративний аналіз природного та позитивного права. Досліджено співвідношення права та закону у світовому цивілізаційному поступі. Розглянуто соціальні фактори, які впливають на концептуальне осмислення юридичної природи права та його ролі в сучасній правовій системі. Досліджено взаємозв'язки універсальних законів буття із законами суспільства, у тому числі правовими законами.

Ключові слова: компаративізм, юридичний позитивізм, природне право, праворозуміння, правова система.

В статье проведён компаративный анализ естественного и позитивного права. Исследовано соотношение права и закона в мировом цивилизационном прогрессе. Рассмотрены социальные факторы, которые влияют на концептуальное понимание юридической природы права и его роли в современной правовой системе. Исследованы взаимосвязи универсальных законов бытия с законами общества, в том числе юридическими законами.

Ключевые слова: компаративизм, юридический позитивизм, природное право, правопонимание, правовая система.

This article provides a comparative analysis of natural and positive law. The right and the law relations in a global civilization progress have been researched. The social factors that affect the conceptual understanding of the legal nature of law and its role in the modern legal system have been studied. The relations of universal laws of being and the laws of society, including the legal laws have been researched.

Key words: comparativism, legal positivism, natural law, understanding of law, legal system.

Вступ. Історія формування поглядів на проблематику співвідношення права і закону та осмислення правової реальності триває від найдавніших часів до сьогодення. У найширшому сенсі вона бере свій початок від появи перших уявлень людини про справедливість та правомірність. А отже, у світі існує безліч наукових гіпотез і поглядів із приводу того, що є право, у чому його суть. Залежно від того, що розглядається як джерело правоутворення (державна чи природа людини) розрізняють природно-правову і позитивістську теорії права, детальному аналізу яких присвячена ця стаття.

Звернення до концепту юридичної природи права є тенденційним дослідженням сучасної юридичної науки. Серед зарубіжних філософів до нього виявляли інтерес П. Бергер, Т. Лукман, П. Бурдье, П. Рікер, В. Нерсесянц; серед українських – М. Цвік, В. Ткаченко, О. Куціпака, С. Максимов, С. Сливка та ін.

Особливий інтерес при цьому становлять дослідження присвячені з'ясуванню суті праворозуміння в структурі правової системи. Тут можна виокремити кілька концептуальних напрямів дослідження проблеми: одні учені (Ю. Тихомиров, О. Скакун) розглядають праворозуміння як самостійний компонент правової системи, інші (В. Бабаєв і В. Протасов) – ставлять його в залежність від правової системи. Існують також розробки (С. Алексеев, Є. Харитонов), у яких подано непрямі вказівки на праворозуміння як компонент правової системи.

Постановка завдання. Метою та завданнями статті є дослідження історії формування філософсько-юридичних поглядів на проблему співвідношення права й закону, розкриття змісту понять «природне право», «позитивне право», «праворозуміння», розгляд сучасних концепцій та напрямів праворозуміння та аналіз співвідношення між їх основними типами.

Результати дослідження. Ідея природного права виникла ще в доісторичні часи. На етапі формування цивілізаційних принципів перших правових систем людство апелювало до міфологічних уявлень як божественної першооснови права та закону. Природне право в цей період ототожнювалося з божественним волевиявом верховного бога [1, с. 45].

З плином часу природне право почало сприйматися як закономірність соціального буття і пов'язуватись із дотриманням та забезпеченням загальнолюдських цінностей, невід'ємних прав і свобод людини в контексті суспільно-історичного прогресу. Усвідомлення індивідами самих себе як носіїв права забезпечило їм можливість жити за правом, тобто брати участь у виробництві та використанні благ цивілізації в межах створених ними для самих себе прав та обов'язків. Проте в цьому і ховалося головне протиріччя. Право індивіда не лише відкривало йому простір для активності, асоційованої з волевиявом, але й обмежувало, лімітувало його свавілля, за допомогою якого найпростіше було здобути та примножити економічний і політичний капітал. Тому з розвитком абсолютної влади, як форми державного правління, жити за правом ставало дедалі складніше. Поступово в державі залишився лише один правноносій – правитель, решта ж населення отримала тільки обов'язки (повинності). Поняття «право» було відокремлене від «природного» і почало застосовуватись для позначення державних законів.

Таким чином, було розв'язано дві проблеми: 1) побудовано «лінгвістичну пастку», адже людям втовкмачили думку, про те, що юридичний закон – це і є право; 2) якщо юридичний закон – це право, то за наявності державного права відпадає необхідність вести мову ще і про природне [2].

У світлі запропонованої парадигми всі події реального життя людини почали фіксуватися в державних законах, які поступово стали головним проявом суспільної свідомості та сформували так зване позитивне право, специфіка якого полягала у твердженні про те, що всі записані у законах права, обов'язки індивідів та соціальна технологія їх реалізації є прерогативою держави.

В епоху Античності проблема співвідношення права та закону також не була позбавлена суперечності. Як і в більшості інших цивілізацій, початок філософствування в греків пов'язаний не з поняттєво-логічними побудовами, а з образно-метафоричними міркуваннями, зумовленими традиціями міфологічного осмислення світу.

У морально-правовій філософії проблеми моралі і права спочатку були розчинені в міркуваннях античних мислителів про Космос, логос, долю. При цьому в багатьох випадках поняття моралі і права змішувалися. З одного боку, це свідчило про близькість цих форм регуляції людської поведінки, а з іншого – про нездатність давньої думки вникнути в їх сутність і відмежувати одне від одного.

В епоху середньовіччя дискусія навколо проблеми праворозуміння знайшли відображення в християнській інтерпретації ідей природного права, яка на місце загального морального закону, що його проповідувала філософія стоїків, поставила премудрість і волю божу. Суперечка торкнулася лише питання, ототожнювати чи співставляти божественне (природне) та чинне (позитивне) право. Дискусія на цю тему знайшла відображення у філософських творах Аврелія Августина (354–430 рр.), Фоми Аквінського (Аквіната) (1226–1274 рр.), у яких теократична ідея природного права визнавалася вищим від усього законодавства.

З приходом періоду Просвітництва та нової доби розпочинається революційна переоцінка системи праворозуміння. Мислителі цього періоду все частіше замислюються над питанням: у який же спосіб індивід набуває права і обов'язки? Відповідаючи на нього Т. Гоббс (1588–1679 рр.) та Д. Локк (1632–1704 рр.) зазначають, що права індивідів – це результат їх природно-біологічного існування (природне право). При цьому про природні обов'язки мова не йде; І. Кант (1724–1804 рр.) вказує, що право індивіда є його доісторичним надбанням, яке характеризує його, як розумну і моральну істоту. Закон не може нав'язуватись людині ззовні, адже знаходиться в ній самій; Г. Гегель (1770–1831 рр.) вбачає в правах індивіда його власне волевиявлення. Держава стоїть вище попередніх стадій і є втіленням волі в найбільш конкретній формі, що підкоряється тільки вищій абсолютній істині світового розуму [2].

Безперечно, ці теорії були наділені значним гуманістичним потенціалом, але остаточно відкинути роль держави в забезпеченні дієвості правових норм та наданні їм загальнообов'язкового значення було не можливо. Тому в 30-х рр. XIX ст., під впливом науково-технічного прогресу, розвитку капіталістичних відносин, масових відкриттів у царині природничих наук та загальносвітових соціальних змін, у науковому співтоваристві почали утверджуватися ідеї юридичного позитивізму. «Не знаходячи подібних відкриттів у природному праві, – зазначає С. Сливка, – філософи почали обґрунтовувати ідею позитивного права, яке швидко розвивалось і не встигало за летом технічного і суспільного прогресу XIX ст., тому виникло філософське право, яке, не заперечуючи природних законів, досліджувало ідею позитивного права» [3, с. 186].

По суті, позитивістська теорія права (К. Бергбом, Г. Шершеневич) виникла як опозиційна «природному праву». На відміну від представників природно-правової теорії, для якої основні права і свободи вважались первинними відносно законодавства, прихильники позитивізму висунули теорію «суб'єктивного права», яка ототожнювала право і закон, відносячи їх до повноважень держави, як юридичного носія влади.

Залежно від того, у чому вбачалася основа (базовий елемент) права – норма права, правосвідомість або правовідносини – сформувалися нормативістська, психологічна і соціологічна теорії.

При нормативному підході під правом розуміються ініційовані державою нормативні акти, що закріплюють правила поведінки людей (норми), і в остаточному підсумку ототожнюються із поняттями «право» та «закон».

Соціологічний підхід до права пов'язаний із пошуком джерела права не в самому житті, а в суспільних відносинах. При такому підході право як суще, знаходить відображення в правосвідомості й передує нормам, які його закріплюють, адже правовідносини можуть об'єктивно існувати навіть не будучи юридично закріпленими.

Таким чином, соціологічний підхід, відкидаючи всі інші аспекти права, за основу бере виключно реально-правові відносини, розвиток яких набагато випереджає розвиток законодавства. З цієї причини законотворчість набуває другорядності, поступаючись першістю правозастосуванню, спрямованому на індивідуальне регулювання суспільних відносин.

Звідси теза: «Право варто шукати не в нормах, а в самому житті». Закон розглядається як «порожня посуда», яку необхідно наповнювати реальним змістом рішеннями суддівської влади [4].

Кожна з названих теорій має свої переваги і недоліки, їх поява і розвиток обумовлені природним розвитком людського суспільства і свідчать про необхідність і соціальну цінність права в житті людей. Однак у сучасній науці спостерігається тяжіння до їхнього синтезу в межах єдиного інтегрованого підходу до тлумачення поняття права, що забезпечує всебічне й об'єктивне його вивчення.

Широке розуміння права орієнтується на розгляд права в контексті правосвідомості та праворозуміння його суб'єктів.

Правосвідомість – це форма суспільної свідомості, що містить в собі сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та концепцій, а також уявлень і настанов, які характеризують відношення особи, суспільної групи і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права, а також до всього, що охоплюється правовим регулюванням [5].

Професійне та масове відображення правосвідомості закладене в поняттях «праворозуміння» та «розуміння права». На перший погляд вони тотожні, адже обидва стосуються процесу інтелектуального осмислення права у свідомості людей. Однак у визначенні сутності юридичної природи права часто виникає необхідність у їх розмежуванні. Так, Х. Бехруз у статті «Праворозуміння, розуміння права і правова система», наголошує на тому, що «розуміння права» – поняття філософське. За своєю суттю воно віддзеркалює емоційне ставлення суб'єкта права до того, що таке право і в цьому сенсі є проявом масової правосвідомості.

Юридичний контекст «праворозуміння» відображає процес сприйняття права на професійному рівні. Саме його осмислення та формалізація знаходять відображення в правосвідомості юриста [6].

Таким чином, терміном праворозуміння охоплюється вся сукупність загальнотеоретичних понять і визначень, які належать до правової реальності. Це позначається і на підходах до визначення властивостей закону. Так, з позицій теорії позитивізму, основними властивостями закону є: 1) загальна обов'язковість; 2) нормативність; 3) формальна визначеність; 4) державна гарантованість. З точки зору природно-правового осмислення закону на перший план виходять: 1) цінність природних прав людини; 2) рівність та пропорційність як засоби забезпечення справедливості; 3) верховенство права та правового закону [7, с. 8].

Що стосується верховенства права як запоруки правового закону, то тут слід зазначити, що право в більшості країн розвинутих демократій набувало панівного впливу саме завдяки встановленню його універсального верховенства, що невдовзі однозначно позитивно позначалося на стані суспільного розвитку, зумовлюючи правовий порядок [7, с. 8].

Детонатором юридичного впливу закону на правові відносини виступає правова система. Її роль у структуруванні суспільних відносин зумовлюється постійною взаємодією суб'єктів та об'єктів права.

У процесі формування правової держави та громадянського суспільства правова система виконує декілька функцій. Так, у соціальному плані вона виступає в якості каталізатора суспільних відносин, «вмістилищем різноманітних юридичних явищ» (за Ж. Карбоньє); розвинута демократична правова система наділяє її здатністю зорганізувати і стабілізувати всі внутрішньосуспільні зв'язки, у тому числі між державною владою і суспільними інтересами; вбираючи в себе всю історико-культурну спадщину суспільства, правова система стимулює формування власних культурних цінностей.

Разом із тим правова система не тільки акумулює в собі певні загально-соціальні позитиви – моральні, етичні, політичні, – а й формує нові суспільні цінності, активно впливаючи на свідомість людей та «нав'язуючи» їм цивілізовані і справедливі зразки поведінки. Отже, взаємодіючи з іншими факторами, правова система сприяє формуванню певної культурної спільноти й нації, а набувши рис національного характеру – відкриває дорогу психосоціологічним явищам націоналізму (етноцентризму) [8, с. 276–277].

Правова система є складовою соціальної системи й тільки в ній вона може функціонувати у відповідності із цілями і завданнями, які покликана вирішувати. Породжена багатоманітністю потреб та інтересів учасників суспільних відносин, необхідністю їх узгодження та врегулювання правова система виконує і визначає її мету, структуру та порядок функціонування суспільства. У суспільстві, у якому існує оптимальне співвідношення між підсистемами соціальної системи, виникає потреба в правовій системі високого рівня нормативності. Цей рівень забезпечується ефективним механізмом правового впливу, який залежить від потреб суспільства й окремих його суб'єктів, а також є частиною механізму соціального впливу.

Формування поняття «правова система» певним чином зумовлено його функціональним призначенням. На думку С. Алексєєва, поняття правової системи покликане не тільки дати конструктивну характеристику правової дійсності, її структурної побудови, але й відобразити генетичний аспект системи, у цьому випадку – роль і співвідношення правотворчої та правозастосовної діяльності компетентних органів [9, с. 88]. З іншого боку, М. Матузов справедливо зауважує, що категорії «право» і «правова система» не тотожні. Правова система не охоплюється і не може бути охопленою поняттям права навіть у широкому (соціологічному) розумінні. Правова система, на думку автора, – це свого роду компроміс між прихильниками «вузького» і «широкого» розуміння права [10, с. 22].

На окрему увагу заслуговує не лише діахронний, але компаративний зріз проблеми. Слід зазначити, що проблема юридичної природи права по різному осмислюється в правових системах віддиференційованого та невіддиференційованого типів. У віддиференційованому праві панівна роль відводиться закону як регулятору суспільних відносин. У невіддиференційованому – природному праву, а подекуди й моралі. Закон у цій моделі розглядається здебільшого через призму примусу і неможливості розв'язати проблему у «неварварський спосіб».

У віддиференційованих правових системах, до яких належать держави романо-германського (Німеччина, Франція, Італія, Росія, Україна) та англо-американського (Англія, США, Канада та ін.) світу, закон виступає основним джерелом позитивного права (тобто нормативно-правовим актом, або ж судовим прецедентом). Відмінність полягає в тому, що формування та утвердження правосвідомості у віддиференційованих правових системах романо-германського типу проходило під загальним впливом соціального детермінізму, а у англо-американських – під впливом волевиявлення держави в межах судових прецедентів. Тому в такій правовій системі право – це те, до чого приведе судовий розгляд справ, а норми права – мотивувальна частина судового рішення.

На відміну від віддиференційованих, у невіддиференційованих правових системах правосвідомість та закон напряму пов'язані із соціальним життям, релігією, мораллю, політикою, звичаями тощо. Для них притаманне витіснення закону на другий план і врегулювання буття суспільства загальноправовими, а інколи й неправовими засобами. Подібно до віддиференційованих, невіддиференційовані правові системи поділяються на релігійні та традиційні.

Висновки. Отже, як право характеризується буттям, так закон характеризується існуванням. Тому для закону властиво володіти понятійною формою, мати видимий та визначений характер, бути перспективним, пов'язуватись із конкретними реаліями, мати явний зміст.

Єдність права і закону визначається у співвідношенні права як сукупності осмислених правових принципів та норм, спрямованих на організацію та упорядкування суспільних відносин, що виражається в розумінні права як ідеалів, цінностей, принципів, норм, правил тощо, а закону – як нормативно-правових актів, доктрин, прецедентів, правових звичаїв, договорів тощо. При цьому в онтологічному плані концепція розрізнення права і закону (у різних її варіантах), відповідаючи на питання про те, що є право, дозволяє розкрити об'єктивні сутнісні властивості права, лише наявність яких у законі (позитивному праві) дозволяє характеризувати його як правове явище, тобто як явище, відповідне сутності права, як зовнішній прояв і здійснення правової сутності.

Список використаних джерел:

1. Алексеев В.П. История первобытного общества / В.П. Алексеев, А.И. Першиц. – М., 2001. – 475 с.
2. Грибакин А.В. Понятие юридического закона как парадигма философии права / А.В. Грибакин // Бизнес, менеджмент и право [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bmpravo.ru/show_stat.php?stat=806.
3. Сливка С.С. Філософія права : [навч. посіб.] / С.С. Сливка. – К. : Атіка, 2012. – 256 с.
4. Волинка К.Г. Теорія держави і права / К.Г. Волинка. – К. : Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/section/25/31/>.
5. Зайчук О.В. Теорія держави і права. Академічний курс : [підручник] / О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/2603.htm.
6. Бехруз Х. Праворозуміння, розуміння права і правова система // Право України. – 2010. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-prensa.com/article-335.html>.
7. Романюк Є.В. Основні властивості права в контексті природно-правового та позитивістського праворозуміння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових вчень» / Є.В. Романюк. – К. : Ін-тут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2013. – 20 с.
8. Карбонье Ж. Юридическая социология / Ж. Карбонье. – Москва, 1986.
9. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2-х т. / С.С. Алексеев. – М., 1981– . – Т. 1. – 1981. – 354 с.
10. Матузов Н.И. Правовая система развитого социализма // Советское государство и право / Н.И. Матузов– 1983. – № 1. – С. 21–27.
11. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления / С.И. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 318 с.

ЧУДИК Н. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного права
юридичного факультету
(Тернопільський національний
економічний університет)

УДК 342. 4; 342. 5; 342. 9

ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СТАТУТНОЇ НОРМОТВОРЧОСТІ

У статті розкрито історію статутів територіальних громад. Проаналізовано вітчизняний та зарубіжний досвід статутної нормотворчості, а також подано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України з цього питання.

Ключові слова: територіальна громада, статут територіальної громади, статутна нормотворчість, місцеве самоврядування, муніципальне право.

